

Ђуро ШУШЊИЋ

РЕЛИГИЈА И НАУКА

*„Огромно освешћивање, после ужасног
земљотреса, помоћу нових питања”*

Ф. Ниче

Између религије и науке постоји стара свађа и нетрпеливост: могла би се направити читава збирка сувишних увреда! Са неколико питања и одговора настојаћу да отклоним неспоразуме између њих, јер држим да се не би требало одрећи старих истина у корист нових заблуда. Једна таква заблуда јесте да наука може да реши све наше проблеме – заблуда сциентизма. А. Н. Вајтхед добро рече: нити је религија увек грешила, нити је наука увек била у праву!¹

Важност питања за науку је од непроцењивог значаја, јер само онај ко постави право питање може да се нада исправном одговору. Ево само четири питања о односу науке и религије која говоре како о моћи тако и о немоћи науке у критици религије:

1. Ако је религија израз незнања, како то да напредак у научном сазнању не потисне религију као незнање? Другим речима: да ли са развојем науке слаби религија?

2. Ако су религијски искази научно неистинити, зашто 4/5 човечанства у њих ипак верује?

3. Ако је религија стварно илузија, да ли је могућа стварност којој илузије нису потребне?

4. Ако је вера противна разуму, како то да већина умних глава из науке није налазила опреке између разума и вере?

¹ Шире: А. Н. Вајтхед, *Наука и модерни свет*, Нолит, Београд 1976.

Ево сада четири одговора на четири питања истим редом којим су питања следила једно друго.

1. Ако развој науке угрожава религију, онда би у друштвима где је наука највише развијена било најмање верника. А то, како показују подаци и свакодневно искуство, просто није истина, јер у друштвима где је наука највише развијена, наилазимо и на највећи број верника.

Сада се поставља питање: одакле уопште идеја да религија одумире упоредо са развојем науке? Ова идеја могла је да се роди само из анализе емпиријских података о посети црквеним богослужењима. Сва истраживања говоре о опадању броја верника који врше верске обреде у цркви: црква јесте у свету, али света нема у цркви!

Наравно, из емпиријских података о броју верника који врше црквене обреде не следи да религија одумире, него само да слаби црквени облик вере. Тако, на пример, у Финској има 83% верника, а свега 5% једном недељно посећује цркву. У Енглеској је однос 60: 10, у Данској 80: 13 итд.² Шта то значи? То значи да вршење верских обреда није довољан доказ вере, јер неко може да редовно обавља верски обред, а да не верује, а неко може да верује, а да не врши верски обред. Ово је знао већ Св. Августин када је говорио: „Бог има многе које црква нема и црква има многе које бог нема.” Боље са богом без цркве него са црквом без бога!

Према томе, верник може да остане веран своме богу иако не иде у цркву, и обратно. *Број оних који верују свуда је много већи од броја оних који врше верске обреде у цркви.* Вера се премешта из јавне сфере у приватну: од видљиве вере према невидљивој, од објективног догађаја према субјективном доживљају! Вера није у кризи и не одумире, она само мења облик. Према томе, иста вера може да се живи на различите начине. Усамљени верник све је чешћи: сваки је себи црква, сваки је себи папа. *Религиозност је шири појам од црквености*, јер има религиозних и изван цркве.

Данас се црква мора да помири са чињеницом да она више не представља цео народ, већ само део верничког стада – она више није савест нације у мултиетничком и мултикултурном друштву.³ Има спаса и изван цркве, иако црква и даље проповеда „ехтра еццлесиа м нулла салус”. *Од сада ћемо се морати да навикавамо да верска осећања, идеје и вредности не тражимо само у традиционалним,*

² Пољска и Грчка су више изузеци него правило.

³ Шире: Д. Морли и К. Робинс, *Британске студије културе*, Геопетика, Београд 2003, с. 199-209.

то јест у црквеним облицима вере, већ и поред њих, изван њих, па и против њих (монах, мистик, јеретик, секта, култ, деноминација). Црква више није једино место сусрета људи и њихових богова. Не може се верски однос свести на припадање цркви. Појава *особне* вере доказ је да верников избор није окончан припадањем верској установи. Постоји дивна изрека: „Живим у јату, али ловим сам.” „Данас је могуће изабрати чак и самог бога.”⁴

2. Јака вера не мора бити научно истинита вера. Једно веровање не мора да буде научно истинито, али оно може да задовољава неке друге потребе. На пример: када једно племе верује да брбљива жена неће имати порода, онда се жене устежу да пуно говоре, па их је лакше поднети! Ово веровање сигурно није истинито, али има смисла, јер делује, функционално је. Други пример: бајка није истинита, али бајка има смисла, јер да га нема, не би је причали нашој деци и једни другима. Фашистичка идеологија није научно истинита, али она има смисла, јер да га нема, не би за собом повукла толике масе. Лаж сигурно није истинита, али лаж има смисла, јер да га нема, људи не би толико лагали. Закључак је јасан: *један истинит исказ мора имати смисла, један смислен исказ не мора бити истинит!*

Шта то значи с обзиром на нашу тему. То значи: ако научник пориче истинитост теолошких исказа, не значи да он пориче смисленост религије. М. Хамилтон често истиче: „Уколико се религијске тврдње односе на смисао ствари, питање њиховог емпиријског потврђивања је неважно”.⁵ Неки симболички системи пружају знање, други нуде спасење. Радосне вести о спасењу не морају бити истините, као што ни истините вести не морају бити радосне. Ако лекар неком саопшти да болује од неизлечиве болести, онда је он рекао истину, али истину која убија. Кад треба рећи истину – на то упућује верска и морална норма. Кад не треба рећи истину – на то указује искуство и живот. Норма је општа, одлука је лична. Изван сазнајних система човеку није толико стало до истине колико до спаса од истине. Понекад није битно да су одговори на људске патње тачни, битно је да су утешни.⁶ Толико је зла на свету да је

⁴ Урлих Бек, „Живети сопствени живот у свету који се убрзано мења”, у: *На ивици*, – живети са глобалним капитализмом. Приредили: Вил Хатон и Ентони Гиденс, Плато, Београд 2003, с 218.

⁵ Видети: М. Хамилтон, *Социологија религије*, СЛЮ, Београд 2003.

⁶ „Наука још никог није учинила блаженим” (Х. Хесе, *Уметност доколице*, Политика – Народна књига, Београд 2006, с. 22).

сваком човеку потребно мало наде и утехе. Зато и они који много знају могу да верују: ако је некада вера била вера сиромашних духом, има знакова да она постаје вера богатих духом!⁷

Људи оцењују идеје и веровања бар на два начина: гносеолошки и психолошки. Једна истинита идеја може бити одбачена ако је непријатна, а једна неистинита може бити прихваћена, ако је пријатна. Истине су обично непријатне. Лекар може рећи истину болеснику од које овај може да умре, а ако уместо истине каже племениту лаж, може и да му помогне. Психолози то изражавају на следећи начин: 1) „Оно што тај човек каже изгледа истинито, али налазим да је то непријатно, и зато нећу више да га слушам”. 2) „Оно што тај човек говори сигурно није истинито, али налазим да је пријатно, и зато ћу да га слушам.”

Проблеми које поставља религија нису они које решава наука. Она их никада није ни решавала и никада неће да их решава! *Помоћу религијских идеја, веровања и праксе човек доказује да на питања, на која не може да пружи научни одговор, може да понуди одговор друге врсте. У невољи се не тражи учитељ, већ спаситељ. Научници не могу да реше проблеме које успешно решавају свеци. У том смислу религија је привлачна за науку утолико што стално упућује на границе науке и њене методе: једна живи од недостатка друге!*

Наука, као облик рационалног мишљења, које је свесно својих *граница*, неће се ни упуштати у питања која су изван оквира рационалних решења, јер су то питања другог типа. Логика разума није логика вере. Разграничити значи спречити уплитање једног мерила вредновања за друге облике духа. Разум, који је свестан својих сазнајних моћи, јесте ум, јер зна да ништа не зна о појавама које су изван његових моћи сазнања. „Употреба разума у расправи

⁷ Исак Њутн, Галилео Галилеј, Блез Паскал, Нилс Бор, Алберт Анштајн, Никола Тесла и стотине других у прошлости и садашњости били су верници. Без обзира што више од половине врских научника данас верује у бога, ипак се са довољно разлога може рећи да су они, у односу на целокупно становништво мање склони вери и вршењу верских обреда. Али релативна равнодушност према *црквеној* вери још ништа поуздано не говори о њиховој вери. Међу онима који се баве природним наукама има више верника него међу друштвењацима – психолози најмање верују, јер свуда откривају разноликости, релативизам и сумњу (шире: М. Argyle, *The Social Psychology of Religion*, Routledge, London 1975). „Сумњати у све или у све веровати два су једнако погодна решења која нас оба ослобађају размисљања” (Хенри Поинцаре, *Знаност и хипотеза*, Глобус, Загреб 1989, с. 5).

о светом готово је подједнако бесмислена као и покушај да се супа једе виљушком. Постојање теологије оправдано је само ако је употпуњено молитвом и литургијом.”⁸

Немоћ науке отвара непрегледну област вере. Наука је ограничен поглед на свет, што значи да целина света никад није и не може бити предмет науке. Човек има снажну потребу за сазнањем целине, то јест да своја разбацана сазнања повеже у јединствен систем. То му управо нуди религија. Јер истина је целина. Кад се целина разбије на делове, нема више целине, односно истине. Лао Це је давно говорио: „Растави кола на делове – и нема више кола.” Бог је симбол синтезе свих наших сазнања у једну целину. Ф. Ниче има право да виче: „Ми бескрајно чезнемо да будемо цели”. Поред тога наука стално мења своје виђење света и многе научне истине показале су се погрешним. С. Фројд је истакао: последња заблуда у науци назива се истином. Верски системи, насупрот томе, нису склони променама. Лао Це је упозоравао да се науке ваља клонити, јер је она бесконачно трагање, никад довршена пустиловина.

3. Наука објашњава и разумева неке чињенице помоћу својих рационалних појмова, теорија и метода. Све што није могуће да се објасни и разуме на рационалан начин, она прогласи илузијом – то за њу не постоји. Само оно што се може опајати, то је чињеница, а оно што се не може опазити, то је илузија са становишта науке. Наука је облик мишљења, религија је начин живљења. Нико се никад није молио богу на научном језику. Можда је оно што научни говор именује као илузију само један слој тајне живота, тајне која је стварна као и сам живот, али остаје недодирљива и несхватљива за научни језик. К. Јасперс добро вели: „Свет у свести уопште није све.” И. Кант, у *Критици чистог ума*, далеко је видео: „Морао сам укинути знање, да бих добио место за веру”. Е. М. Ремарк додаје: „Нека је благословено то мало џунгле у нама.”

Ако је религија илузија, како је било могуће да су сва нама позната друштва имала религију, и како је та илузија могла да опстане кроз векове, упоредо са рационалним одговорима на природне и друштвене изазове? Ако је религија илузија, како се могло десити да та илузија постане друштвено призната и обавезна као начин симболизације колективног искуства? Илузија је веровати да се мо-

⁸ К. Армстронг, *Кратка историја мита*, Геопоетика, Београд 2005, с. 92. „Грчки рационализам није имао утицаја на грчку религију” (оп. цит. с. 83).

же живети без илузије. „У свету без илузија човек је странац” – истакао је Албер Ками.

Како се може један изворни систем веровања, идеја и праксе означити као колективна заблуда, ако је она задовољавала социопсихолошке и друге потребе и жеље човека? Како је могуће да су те заблуде тако дуго живеле и преживеле све спољашње промене у природи и у друштву, ако оне нису задовољавале осећања, разум и вољу људи? Било би превише и за једну заблуду да траје толико дуго као и сам човек: ако би заблуда трајала тако дуго, онда би и сам човек био нека обмана!

Људско биће може да осети и доживи оно што не може да разуме и објасни. Не може да објасни сан, али и сан је стварност. Фројд је истицао да „разбојници у сну нису стварни, али страх јесте стваран”, јер се од тог страха може и да умре. *Стварно је све оно што делује, то јест што изазива последице, без обзира да ли је по свом пореклу чулно или натчулно, појавно или непојавно, видљиво или невидљиво.* Неко, не знам више ко, рече: „Није питање у томе да ли је оно што се појављује стварно, већ којем слоју стварности припада, јер да не припада нигде, не би се могло појавити.” Тако се човек из науке, који истражује веру, сусреће са слојевитошћу саме стварности, стичући свест не само о границама научне спознаје, него и свест о бесконачности света. Аналитичка метода раскида са друкчијим приступима стварности, али и себе затвара за њено потпуније разумевање. За научну методу постојање тајне само је доказ о незнању. За науку је мистично све што она не може да објасни у рационалним појмовима.

Ј. Гордер, у делу *Софијин свет*, препричава следећи догађај: једном приликом су неки руски астронаут и неки руски неурохирург расправљали о религији. Неурохирург је био дубоки верник, а астронаут жестоки неверник. „Ја сам много пута био у свемиру”, правио се важан астронаут, „али никада нисам срео ни Бога ни анђеле”. – „А ја сам оперисао многе паметне мозгове”, одговори неурохирург, „али никада нисам видео ни једну мисао”.⁹

4. Конфучије је рекао: „Не постоји ништа очигледније од оног што не може очима да се види и ништа опипљивије од онога што не може чулима да се осети.” Не постоји само оно што се види, него

⁹ Ј. Гордер, *Софијин свет*, Роман о историји филозофије, Геопетика, Београд 1996, с. 227.

и оно што се не види. Мисао се не види, али она постоји. Сила теже постоји, али се не види. Радиоактивно зрачење постоји, иако се не види. Иво Андрић, у *Знаковима поред пута*, тачно вели: „Кад не могу да *видим*, нећу ни да *гледам*”. Постоји разлика између онога ко гледа и онога ко види. Онај ко гледа опажа само ствари, онај ко види продире у њихову душу, њихову суштину. Неке појаве постоје само ако у њих верујемо (будућност, љубав, бог). Ако не верујемо у њих, оне за нас не постоје. Поред *система знања* постоје *системи веровања*.

Кад би све могли знати, не би имали у шта веровати: верујемо кад више не знамо! Источни мудраци веле: „Највећи део овога што знамо јесте најмањи део онога што не знамо”. Није тачно да вера престаје где разум почиње, тачно је да вера почиње где разум престаје. Где разум посустане, вера охрабри. Вера и разум јесу две моћи једне те исте душе. Оно што не можемо разумом сазнати нећемо прогласити непостојећим. Најразумнији народи у нашој повести веровали су у најчудесније ствари, што само доказује да разум не може бити и није природни противник вере. Сократ је био најразумнији грађанин атинске државе, али је одлазио у пророчиште кад год је требало да донесе неку кључну одлуку. До вере се чак може доћи и разумним путем, а не само путем искуства, осећања и делања. Чувена је она Паскалова опклада на бога која гласи: „Ако верујеш у бога, а бога нема, ништа не губиш; али ако не верујеш у бога, а бога има, можеш све да изгубиш.” Према томе, и са чисто логичког или рационалног становишта боље је веровати него не веровати.

Вера је први додир са другим светом: можда оним бољим делом нас самих, кога обично нисмо свесни. „Срце има своју логику коју разум не разуме” (Блез Паскал). Има искустава која не можемо изрећи речима и појмовима, а ипак су то искуства о нечем или са нечим, јер да се не односе на нешто – не би их било. То су такозвана мистична искуства. Мистично овде значи само то да се не могу рационално објаснити и разумети. То је нешто што није изрециво али јесте присутно и захтева да се призна: несвесна ноћ у нама! Јер не може се тврдити да је искуство мистика нешто празно, јер свако искуство мора да буде искуство о нечему. И кад се о нечем ћути, то нешто није ништа, само нема речи да се нешто каже, па испада да ћутимо ни о чему. И ћутање упућује на нешто о чему се ћути – и ћутање може бити речит говор.

Богу смо ближи кад ћутимо него кад о њему говоримо. Док ћутимо ми слутимо и чувамо тајну која се не може превести у речи. Ономе што је неизрециво одајемо поштовање ћутањем. Морамо бити свесни да у истину спада оно што је речено и оно што није речено, то јест оно неизрециво, о чему се мора сведочити ћутањем. Изрециво и неизрециво *заједно* чине наше искуство, па подједнако можемо веровати и ономе ко говори и ономе ко ћути. Нешто изрециво упућује на нешто неизрециво. *Религија најбоље познаје људске границе изражавања – зато мистик ћути*. Нама треба много разговора и још више ћутања.

У дубокој жалости, кад сахрањујете неког свог, не чује се ниједна реч. Већ је Аристотел запазио да у таквим приликама није мудро било шта рећи, може се само прстом мицати. Сваки говор о томе само је грешка више. То је искуство изнад језика, и зато искуство има предност над знањем. Гробље се поистовећује са тишином која човеку говори о њему самом: о његовој коначној судбини и смирењу! Песник добро вели: „Предели наше крви остају без имена”. „Има тихих места и у нама” (А. Хаксли). „А љубав према другима није могао открити разум, јер је то неразумно” (Л. Н. Толстој). Појам и реч нису кадри да изразе оно што могу поглед и ћутање. Умберто Еко у *Острву дана пређашњег* дивно вели: „Два заљубљена срца која се гледају говоре далеко више но што би у једном дану рекли сви језици ове васељене.” Двоје заљубљених од погледа и тишине праве заједницу. Има искустава која су изнад језика, неизрецива на било који начин. А кад их покушате изразити, сусрећете се са непремостивим потешкоћама. *Кад се осећања и мисли преводе у речи и појмове, увек се догађа нека издаја*.

Мистик не губи интерес за тајну која никад неће прећи у језик. А Ф. Капра у *Тао Физике* истиче: „Науци није потребан мистицизам и мистицизму није потребна наука; али човеку је потребно једно и друго.”¹⁰ Сада постаје јасно да је тзв. историјски сукоб између науке и религије криво разумевање обеју, јер сукоба међу њима нема и не може бити, ако се повуче јасна разлика између научних и религијских исказа.

Ако се као разумна бића сложимо са тим да је један део нашег живота могуће објаснити и разумети у научним појмовима и теоријама,

¹⁰ Ф. Цапра, *Тао физике*, Једно истраживање паралела између савремене физике и источњачког мистицизма, Опус, Београд 1989, с. 367).

исто тако се можемо сложити са чињеницом да се један део нашег живота опире научној методи мишљења. Другим речима, живот је делом јасан, делом тајновит: сад нас умирује, сад узнемирује.

Сама наука, која по природи ствари пориче веру или је равнодушна према вери, све што ради, чини то на основу вере. Тражење истине почива на вери да постоји истина, као што се тражење смисла живота темељи на вери да живот има смисла. Да су мисли неког научника утемељене, значи само то да оне почивају на извесној претпоставци, за коју ј он *уверен* да је плодна иако *не зна* да ли је истинита. Пошто се његова *сазнања* темеље на претпоставци коју је усвојио *на веру*, следи да су и та *сазнања*, у ствари, уверења и да нема начина да се докажу као сасвим извесна. С. Кјеркегор право каже: „Вера је конопац на коме мора да висиш ако не желиш да се обесиш.” В. Иго би додао: „Све (т) виси, али ништа не пада”. Искуствена наука не може да утемљи саму себе и зато је принуђена да себе заснује на претпоставкама изван себе. Као што теологија почива на одређеној претпоставци, исту судбину дели и наука. Можда наука има предност у томе што једну претпоставку може да замени другом, што у теологији није могуће. У сваком случају, пошто се наука као *систем* *сазнања* темељи на неком *систему* *веровања*, јасно је да она не може бити чисто разумна делатност. Анселмо има право: „Ја верујем да бих могао да разумем.”

*

Разлика између научних и религијских исказа не може се наћи на подручју *логике*, јер теолошки искази могу да буду изванредно логични, баш као и научни (добар пример је Тома Аквински). *Нелогичност се може узети као први знак да није реч о научним исказима*. Е. Фром је упозорио да и параноично мишљење може да буде логично – логика не искључује лудило. Ако неистинити искази могу бити исто тако логични као и истинити искази, онда се разлика између њих не може наћи на подручју *логике*. Другим речима, истинито мишљење мора бити правилно, правилно мишљење не мора бити истинито. Све може бити логично, ништа не мора бити истинито. Логика нас учи истинитом казивању неистине. Лаж се може изнети на логичан начин, као и све друге заблуде. Чувајте се *логике*, јер она може, али не мора да има везе са истином. Истинито *сазнање* не мора имати логичан облик, јер има истине и у об-

лицима који нису чисто логични, него можда теологични или митопоетични.

Разлика између научних и религијских исказа не може се свести на разлику између *смисла* и *бесмисла*, јер су теолошки искази изванредно смислени, баш као и научни. Искази о богу, ђаволу, анђелима, духовима итд. нису чињенички искази већ вредносни судови и зато на њих не треба примењивати мерила за оцењивање исказа о чињеницама. То су два реда исказа који се не смеју бркати. Свете књиге нису науке о човеку, већ упуте о његовом спасењу. А никакве упуте не следе из искуствене науке. Из научне анализе слободног пада тела ништа се не може закључити о моралном паду човека. Једна је ствар знати хемијски састав воде, а друга дати жедноме да се напије. Чињеница да је неки човек висок, не значи да је и високог морала. Према томе: исказ о чињеници и вредносни суд о њој говоре о истом, али на различите начине. Вредносни судови не могу се извести из чињеница, али се односе на чињенице. Јер једно је знање о чињеницама а друго је свест о вредносним значењима: прво је корисно за мишљење, друго је добро за живљење. Једно је, дакле, чињеница и њен значај за науку, а друго вредност и њено значење за живот.

Мудро је правити разлику између *значаја* и *значења*. Један догађај може бити веома значајан по својим социо-психолошким последицама, а да нема никакво значење или смисао. Један догађај можда нема никакав значај по својим социо-психолошким последицама, али има изузетно значење, јер је препун истине и смисла. Догађаји о којима се говори у светим списима нису битни сами по себи, али значења, односно смисао тих догађаја (стварних, могућих, измишљених) за вернике и њихов живот јесу од изузетне важности. Ти догађаји могли су се десити у било које време и на било ком месту, па и у машти, што је посве неважно, јер ту нису битне историјске чињенице и историјско време, него надисторијска значења и митско време (грчка филозофија и римско право својим значењима пркосе времену и шамар су времену).

Разлика између научних и религијских исказа не може се утврдити ни с обзиром на *истинитост*, јер су обе врсте исказа истините унутар својих области и критеријума истине који у њој важе. Само кад се теолошки искази односе на искуствене чињенице, наука их може проверити, оповргнути, одбацити или прихватити, док у сваком другом случају наука не може било шта рећи о вредности

тих исказа, ни да су истинити ни да нису. Искуствена наука не може ништа рећи о надискуственим значењима. Ипак, дијалог између науке и религије омогућен је постојањем *рационалне* димензије у оба система идеја, веровања и праксе. Зато критика религије са становишта науке захвата само рационални (когнитивни, интелектуални, логички, појмовни) слој религије, то јест догматску или рационалну теологију, док други слојеви остају углавном изван домашаја те критике. У мери у којој се религија ослања на нерационалне слојеве у верниковом искуству, у тој истој мери рационална критика религије не може бити успешна.

Наука и религија јесу два различита пута којима човек корача према истини о себи и свету у којем живи. Два различита а никако два непријатељска пута: два подједнако вредна напора људског духа! Ова умна и човечна претпоставка о равноправности у дијалогу искључује сва она гледишта која подразумевају да религиозне идеје, веровања и обреди представљају нижи степен у развоју човековог односа према свету и себи самом, и да ће тај степен у развоју бити превладан када човек овлада научним методама разумевања и владања светом и собом. Религија је својство људског духа, а не нижи степен у његовом развоју. Човек је неизлечиво религиозно биће.

Разлика између научних и религијских исказа може се једино наћи у области људских *потреба* и *жеља*: научни искази задовољавају потребу за рационалним сазнањем, теолошки искази задовољавају вансазнајне потребе (потребу за утехом, спасењем, за крајњим смислом живота и смрти). *Свако веровање, које не задовољава неке људске потребе и жеље, осуђено је на изумирање. Религија није изумрла. Она задовољава неке трајне потребе и жеље.* Зато будућност религије не зависи од рационалистичке критике религије, нити од развоја рационалне теологије, већ од потреба и жеља људи и начина решавања њихових проблема. Рационализам је далеко од разумевања живота: он је „пород писаћег стола”. Религија није наука у повоју, која ће отићи у музеј када наука одрасте, већ је то независан начин мишљења, веровања и делања, којим верник решава неке своје проблеме, оне које не може да реши на друге начине, укључујући и помоћ науке и њен методе. Религија није облик недовољно развијене науке. *Кад би наука одводила у неверу, онда би научници били одреда неверници, а то просто није истина.*

Ако заборавите све што сам рекао, желео бих да ово што ћу сада рећи заборавите последње. Ако се каже да је религија заблуда, још

се није рекло да је она лаж; ако се каже да она није истина, још се није рекло да она нема смисла; ако се каже да је она илузија, још се ништа не говори о њеној вредности за живот; ако се вели да је стара, не вели се да је застарела.

Ако је ово излагање почело питањима у која сам положио своје наде и своје сумње, онда је разумљиво што одговоре нисам тражио искључиво у једном смеру и уочљиво заокружене. Филозоф воље за моћ истиче: „Сувише сам знатижељан, сувише питалица, сувише необуздан, да би ми се допао неки одговор груб као песница,”

Ђуро ШУШЊИЋ

RELIGION AND SCIENCE

Summary

A possibility and necessity of the dialogue between science and religion is considered, enabled by the existence of rational dimensions in the both systems of ideas, beliefs and practices. Science and religion are two distinct but not two hostile paths: two ever valuable efforts of human spirit! Science and religion would have less intellectual disputes and social conflicts if only both of them would explicit their principles, and then in even dialogue, espouse and evaluate possibilities and frontiers of their principles and sorts of enabled questions and answers. Religion might be interesting for science as it opens new and unknown fields of human experience, and continually points to frontiers of science and its methods. In this context it might be said that frontier between science and religion is historically changeable, which does not mean that it can escape. Religion is not a sort of less developed science, but an independent way of thinking, beliefs and actions, offering to believer a solution of some problems otherwise unbearable, even by assistance of science and its methods.